

MUSTAQILLIK DAVRI O‘ZBEK ONOMASTIKASINING TARAQQIYOTI VA UNING MUAMMOLARI

Beknazarova Latofat Boboyarovna

Osiyo texnologiyalar universiteti magistranti

Annotatsiya: *Maqolada mustaqillik davrida o‘zbek onomastikasining rivojlanish bosqichlari, ilmiy-nazariy asoslari va amaliy natijalari tahlil qilinadi. Xususan, toponimiya, antroponimiya, ergonimiya va urbanonimiya tizimida kechgan o‘zgarishlar milliy tiklanish jarayoni bilan bog‘liq holda yoritiladi. Shuningdek, onomastik birliklarni me‘yorlash, standartlashtirish, transliteratsiya qilish va globallashuv sharoitida milliy nomlash an‘analarini saqlash muammolari ilmiy jihatdan tahlil etiladi. Mustaqillik davridagi onomastik siyosatning ijtimoiy-madaniy ahamiyati va uning istiqbol vazifalari asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *onomastika, antroponimiya, toponimiya, ergonimiya, urbanonimiya, milliy tiklanish, nomlash siyosati, me‘yorlash, transliteratsiya, globallashuv.*

Аннотация (рус тилида): *В статье анализируются этапы развития узбекской ономастики в период независимости, её научно-теоретические основы и практические результаты. В частности, рассматриваются изменения в системе топонимии, антропонимии, эргонимии и урбанонимии в контексте процесса национального возрождения. Также научно освещаются проблемы нормализации, стандартизации и транслитерации ономастических единиц, а также сохранения национальных традиций именованя в условиях глобализации. Обосновывается социально-культурное значение ономастической политики периода независимости и её перспективные задачи.*

Ключевые слова: *ономастика, антропонимия, топонимия, эргонимия, урбанонимия, национальное возрождение, политика именованя, нормализация, транслитерация, глобализация.*

Abstract (in English): *The article analyzes the stages of development of Uzbek onomastics during the independence period, its scientific-theoretical foundations, and practical outcomes. In particular, changes in the systems of toponymy, anthroponymy, ergonymy, and urbanonymy are examined in connection with the process of national revival. The issues of standardization, normalization, transliteration of onomastic units, and the preservation of national naming traditions in the context of globalization are scientifically discussed. The socio-cultural significance of onomastic policy in the independence period and its future prospects are substantiated.*

Keywords: *onomastics, anthroponymy, toponymy, ergonymy, urbanonymy, national revival, naming policy, standardization, transliteration, globalization.*

Kirish

Onomastika tilshunoslikning muhim sohalaridan biri bo‘lib, jamiyat tarixi, madaniyati va etnik tarkibi bilan uzviy bog‘liqdir. Atoqli otlar tizimi xalqning tarixiy xotirasi, ma’naviy qadriyatlari va milliy o‘zligini ifodalovchi muhim lingvomadaniy qatlam hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, jamiyat hayotining barcha sohalarida bo‘lgani kabi, onomastik tizimda ham tub o‘zgarishlar yuz berdi. Milliy tiklanish, tarixiy adolatni qaror toptirish va ma’naviy merosni asrash jarayoni nomlash amaliyotida yaqqol namoyon bo‘ldi. Shu jihatdan mustaqillik davri o‘zbek onomastikasi taraqqiyotini ilmiy tahlil qilish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Asosiy qism

1. Mustaqillik davrida onomastik tadqiqotlarning yangi bosqichi

Mustaqillik yillarida onomastika sohasida ilmiy tadqiqotlar faollashdi. Ilgarigi davrda ideologik cheklovlar tufayli yetarlicha o‘rganilmagan tarixiy toponimlar, qadimiy turkiy va islomiy antroponimlar qayta tadqiq etildi.

Bu davrda quyidagi yo‘nalishlar rivojlandi:

- tarixiy onomastika;
- etnoonomastika;
- sotsioonomastika;
- qiyosiy onomastika;
- kognitiv yondashuv asosidagi tadqiqotlar.

Ayniqsa, joy nomlarining etimologiyasini aniqlash, ularning semantik va struktur xususiyatlarini tahlil qilish bo‘yicha qator ilmiy ishlar amalga oshirildi.

2. Toponimiyada milliy tiklanish jarayoni

Mustaqillikdan keyin respublika hududidagi ko‘plab geografik obyektlar nomlari qayta ko‘rib chiqildi. Sovet mafkurasi bilan bog‘liq nomlar milliy va tarixiy mazmunga ega nomlar bilan almashtirildi.

Qadimiy shahar va qishloq nomlarini tiklash, tarixiy shaxslar nomi bilan bog‘liq obyektlarni nomlash jarayoni milliy o‘zlikni anglashning muhim ifodasi bo‘ldi. Bu jarayon huquqiy jihatdan ham tartibga solindi (“Geografik obyektlarning nomlari to‘g‘risida”gi Qonun).

Biroq ayrim hollarda etimologik asoslanmagan yoki mahalliy aholi fikri inobatga olinmagan holdagi o‘zgarishlar muayyan bahs-munozaralarga sabab bo‘lmoqda.

3. Antroponimiyadagi o‘zgarishlar

Mustaqillik davrida shaxs nomlari tizimida milliylik ustuvor yo‘nalishga aylandi. Qadimiy turkiy va islomiy ismlar ommalashdi. Sovet davriga xos sun‘iy yasalgan yoki mafkuraviy mazmunga ega ismlar esa kamaydi.

Antroponimiya jamiyat ma‘naviy muhitining ko‘rsatkichi sifatida mustaqillik davrida yangicha mazmun kasb etdi.

4. Ergonimiya va globallashuv ta‘siri

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxona va tashkilot nomlarida inglizcha va xalqaro elementlar ko‘paydi. Brendlashuv va marketing talablari ergonimiya tizimida yangi modellarni yuzaga keltirdi.

Bu jarayon til me‘yorlari va milliy an‘analar nuqtai nazaridan muvozanatli yondashuvni talab qiladi.

Muammolar

1. Onomastik birliklarni yozishda orfografik birxillik muammosi;
2. Lotin va kirill alifbolari o‘rtasidagi farqlar tufayli transliteratsiya muammosi;
3. Ilmiy ekspertiza mexanizmining yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagani;
4. Globallashuv sharoitida milliy nomlash an‘analarini saqlash masalasi.

Xulosa

Mustaqillik davri o‘zbek onomastikasi taraqqiyotida sifat jihatidan yangi bosqichni boshlab berdi. Istiqloq tufayli milliy o‘zlikni anglash, tarixiy merosni tiklash va ma‘naviy qadriyatlarni qayta baholash jarayoni onomastik tizimda ham o‘zining yaqqol ifodasini topdi. Avvalo, sovet davrida ideologik omillar ta‘sirida shakllangan ayrim toponim, antroponim va boshqa nomlash birliklari milliy tarix va an‘analarga muvofiq ravishda qayta ko‘rib chiqildi. Natijada tarixiy va ma‘naviy jihatdan asosli nomlar tiklandi, yangi nomlash amaliyoti milliy manfaatlar hamda davlat siyosati asosida yo‘lga qo‘yildi.

Mustaqillik yillarida onomastika sohasi ilmiy-nazariy jihatdan ham sezilarli darajada rivojlandi. Ilmiy tadqiqotlar ko‘lami kengaydi, dissertatsiyalar, monografiyalar, ilmiy maqolalar soni ortdi. Onomastikaning alohida tarmoqlari — toponimika, antroponimika, etnonimika, zoonimika, kosmonimika kabi yo‘nalishlar bo‘yicha kompleks izlanishlar amalga oshirildi. Shu bilan birga, onomastik birliklarning lingvokulturologik, sotsiolingvistik va kognitiv jihatlari o‘rganila boshlandi. Bu esa onomastik tadqiqotlarni faqat nomlarni tasniflash yoki etimologik tahlil qilish doirasidan chiqarib, ularni keng gumanitar kontekstda tadqiq etish imkonini berdi.

Nomlash siyosatining huquqiy jihatdan tartibga solinishi ham mustaqillik davrining muhim yutuqlaridan biridir. Geografik obyektlarga nom berish, ularning qayta nomlanishi, fuqarolarning ism-sharifini yozish va rasmiylashtirish kabi masalalar davlat darajasida

muayyan qonun va qarorlar bilan mustahkamlandi. Bu jarayon onomastik tizimda barqarorlikni ta'minlash, ixtiyoriylik va subyektiv yondashuvlarni cheklashga xizmat qildi.

Shu bilan birga, zamonaviy bosqichda bir qator muammolar ham mavjud. Jumladan, ayrim nomlarning yozilishi va talaffuzidagi turlichalik, transliteratsiya masalalari, tarixiy nomlarni tiklashda ilmiy asosning yetarli emasligi, shuningdek, globallashtirish ta'sirida xorijiy nomlash an'alarining kuchayishi onomastik siyosatda izchil va kompleks yondashuvni talab etadi. Ayniqsa, lotin yozuviga o'tish jarayonida onomastik birliklarning yagona standart asosida yozilishini ta'minlash dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Kelgusida o'zbek onomastikasi oldida turgan ustuvor vazifalardan biri — zamonaviy axborot texnologiyalari asosida elektron onomastik ma'lumotlar bazasini yaratishdir. Bunday baza respublika miqyosidagi barcha geografik nomlar, antroponimlar va boshqa onomastik birliklarni tizimli ravishda jamlash, ularning tarixi, etimologiyasi va me'yoriy shaklini aniq belgilash imkonini beradi. Shuningdek, nomlash jarayonida ilmiy ekspertiza tizimini takomillashtirish, mutaxassislar ishtirokini kengaytirish va xalqaro standartlarga moslashtirish orqali milliy onomastik tizimning barqaror va izchil rivojini ta'minlash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, mustaqillik davri o'zbek onomastikasi nafaqat mazmunan boyidi, balki metodologik va institutsional jihatdan ham mustahkamlandi. Milliy tiklanish g'oyasi va davlat siyosati bilan uyg'unlashgan holda rivojlangan onomastika bugungi kunda nafaqat tilshunoslikning muhim sohasi, balki milliy ma'naviyat va davlatchilikning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'lmoqda. Uning izchil va ilmiy asosda taraqqiy etishi esa kelgusi avlodlar uchun milliy merosni saqlash va rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduazizov A. A. O'zbek onomastikasi masalalari. Toshkent: Fan, 1998. – 156 b.
2. Begmatov E. A. O'zbek onomastikasi. – Toshkent: Fan, 2013. – 240 b.
3. Begmatov E. A. O'zbek ismlari ma'nosi. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2007. – 320 b.
4. Qorayev S. Toponimika. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. – 192 b.
5. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. – Toshkent: Universitet, 2000.
6. Superanskaya A. V. Obshchaya teoriya imeni sobstvennogo. – Moskva: Nauka, 1973. – 366 s.
7. Superanskaya A. V. Chto takoye toponimika? – Moskva: Nauka, 1985. – 176 s.

8. O‘zbekiston Respublikasi. “Geografik obyektlarning nomlari to‘g‘risida”gi Qonun. – Toshkent, 2011.